
UDK 821.163.41/.42(497.6)-992.09 Andrić I.
821.163.4-992.09 Andrić I.
Izvorni znanstveni članak
Primljen 21. XI. 2012.

ZVJEZDANA RADOS
Sveučilište u Zadru
zrados@unizd.hr

PUTOPIJNI FRAGMENTI IVE ANDRIĆA

Sažetak

U radu se, s poetičkih te imagoloških pozicija, obrađuje putopisna proza Ive Andrića, sakupljena uglavnom u knjizi *Staze, lica, predeli* (1963.; prošireno izdanje 1981.), a objavljujvana u periodici od 1914. do sredine šezdesetih godina prošloga stoljeća. Posebno se razmatra poetsko-meditativna komponenta Andrićevih putopisa te njihova naglašena fragmentarnost. S druge strane pozornost je usmjerena i na dokumentarno-publicističku i političko-pragmatičku dimenziju te proze; isto tako i na autopredodžbe te heteropredodžbe u njoj. Na temelju takva razmatranja zapaža se stilska i poetička bliskost između Andrićevih putopisa i njegovih mladenačkih lirsko-refleksivnih proza te kasnijih *Znakova pored puta*, pa i njegova stvaralaštva uopće, a analizom autopredodžaba i heteropredodžaba njegova se putopisna proza stavlja u biografski kontekst.

Ključne riječi: Ivo Andrić, putopis, lirsko-refleksivna proza, poetika fragmentarnosti, imagologija

Kako je sâm u više navrata isticao (primjerice u proznome zapisu „Staze“, 1940., ili pak u postumno objavljenoj knjizi *Znakovi pored puta*, 1976.), Andrić je još iz ranoga, višegradskoga djetinjstva u sebi nosio „misao o bogatstvu i lepoti stvorenog sveta“ i čežnju za otkrivanjem te ljepote:

Na početku svih staza i puteva, u osnovi same misli o njima, stoji oštro i neizbrisivo urezana staza kojom sam prvi put slobodno prohodao.

[...] Na tim stazama koje vetar mete i kiša pere a sunce okužuje i raskužuje, na kojima se sreća samo izmučena stoka i ljudi ćutljivi, tvrda lica, tu sam ja zasnovao misao o bogatstvu i lepoti sveta. [...]

I na svima drumovima i putevima kojima sam docnije u životu prošao, živio sam od te uboge sreće, od svoje višegradske misli o bogatstvu i lepoti stvorenog sveta...¹

Sve što sam gledao u djetinjstvu – ljudi, stvari i mesta – sve to nije nikad moglo da zadovolji moju žeđ za lepom i savršenstvom. Sve što sam gledao oko sebe, zamišljao sam stalno u drugom, lepšem i savršenijem obliku, i verovao sam da to zaista i postoji, ali tamo negde daleko. Tada se u meni javila želja da krenem na put u te daleke zemlje i da vidim taj lepši i savršeniji život. I krenuo sam.²

Krenuo je na studij u Zagreb pa u Beču i Krakow; kao službenik jugoslavenske diplomacije proputovao je i dobro upoznao više europskih zemalja, posebice Italiju, Španjolsku i Portugal, Francusku, Austriju, Njemačku; uključen u delegacije socijalističke Jugoslavije putuje u Rusiju i Kinu; šezdesetih godina putuje po nordijskim zemljama; stazama pak rodne Bosne i njoj bliskih područja ondašnje države uvijek se rado vraćao. Njegova česta putovanja povremeno su rezultirala i putopisnim prozama, koje je objavljivao u periodici – od 1914. godine, kada u zagrebačkome *Hrvatskom pokretu* objavljuje „Pisma iz Krakowa“³ do sredine

1 IVO ANDRIĆ, „Staze“, u: I. ANDRIĆ, *Staze, lica, predeli*, Sabrana djela Ive Andrića, Knjiga deseta, dopunjeno izdanje, Svjetlost – Sarajevo, Mladost – Zagreb, Prosveta – Beograd, Državna založba Slovenije – Ljubljana, Mislal – Skopje, Sarajevo, 1981., str. 9. – 10.

2 I. ANDRIĆ, *Znakovi pored puta*, Sabrana djela Ive Andrića, knj. 14, Svjetlost – Sarajevo, Mladost – Zagreb, Prosveta – Beograd, Državna založba Slovenije – Ljubljana, Mislal – Skopje, Sarajevo, 1976., str. 227.

3 Dok je studirao u Beču i Krakowu, Andrić je u *Hrvatskome pokretu* objavio pet dopisa/pisama – prvi je poslao iz Beča („Hrvatska izložba“ – „Pismo iz Beča“), a ostale iz Krakowa („Na Vavelu i Skalki“, „1. i 3. maja“, „Tri izložbe“, „Šetnje“).

šezdesetih godina, kada nastaju putopisi „Sever“ i „Zemlja na Severu“ te „Dolinom Radike, i dalje“.⁴ Andrićevi putopisni tekstovi, što su nastajali u vremenskome rasponu od pedesetak godina, uvršteni su u knjigu *Staze, lica, predeli* (Sabrana djela Ive Andrića, knj. 10, 1963.); izvan toga izdanja ostalo je samo nekoliko putopisa (o nordijskim zemljama, o slovenskim krajevima te o Boki kotorskoj), koji su kasnije ušli u prošireno i donekle mijenjano izdanje *Staza, lica, predela* u Sabranim djelima 1981.⁵ Većina tekstova koji su u tome izdanju ušli u ciklus „Predeli“⁶ najbliži su putopisnomu žanru; u ostalim dvama ciklusima tek je nekoliko tekstova blisko putopisnoj prozi, ponajprije po lirsko-meditativnoj tematizaciji puta i putovanja („Leteći nad morem“, „Mostovi“, „Staze“ i „Vino“ u ciklusu *Staze* te „Susret u Kini“ u ciklusu *Lica*). Kako je korpus Andrićeve putopisne proze teško preciznije izdvojiti iz njegovih esejističkih i meditativnih zapisa, posebice onih u *Znakovima pored puta*,⁷ u ovome se radu uvjetno ograničuje na tridesetak, uglavnom kratkih, tekstova u navedenu proširenu izdanju knjige *Staze, lica, predeli*.

Pišući putopisnu prozu, Andrić nije vjerno slijedio njezine žanrovske odrednice, posebice ne njezinu narativnu komponentu niti strukturu kompozicije,⁸ nego ju je oblikovao slijedeći vlastitu poetiku. O poetici „putopisanja“ piše u nekoliko navrata u pojedinim putopisnim tekstovima i u *Znakovima pored puta*:

Opisujući ljude, predele ili raspoloženja, trudim se da kažem samo ono što je neophodno i onoliko koliko je najnužnije. Bar tako se meni čini. Ali se ponekad dešava da opisujući nešto, čujem u sebi, kao privlačnu

4 Putopis „Sever“ prvi je put objavljen u Beogradskom *NINU* 1965.; iste je godine u beogradskoj *Borbi* objavljen i putopis „Zemlja na Severu“; putopis „Dolinom Radike, i dalje“ izlazi u beogradskoj *Politici* na samome kraju 1965. i na početku 1966. godine.

5 *Sabrana djela Ive Andrića*, Udruženi izdavači: Svjetlost – Sarajevo, Prosveta – Beograd, Mladost – Zagreb, Državna založba Slovenije – Ljubljana, Mislal – Skopje, Pobjeda – Titograd, Sarajevo, 1981.

6 U izdanju iz 1963. godine taj je ciklus bio poprilično drukčiji, i po uvrštenim tekstovima i po njihovom rasporedu.

7 *Znakovi pored puta* sadrže više zapisa putopisnoga karaktera.

8 O tome vidi: VINKO BREŠIĆ, *Hrvatski putopisi*, Naklada DiVič, Zagreb, 1995.; DEAN DUDA, *Priča i putovanje: Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.

melodiju, jednu rečenicu koja nema veze sa onim što pišem, a koja me uporno prati i koje ne mogu (i neću) da se oslobodim...⁹

O putovanju i putopisu.

Mi bismo možda mogli bolje da zapamtimo jedan predeo, lepše da kažemo nešto o njemu, i više da kažemo, kad bismo ga pustili da on govori, a ne da mi njemu pričamo o sebi. Ali sve pokvari naša prokleta potreba za brbljanjem.¹⁰

Velika, duga i teška putovanja imaju bar jednu dobru stranu, pored tolikih rđavih: da nas spasavaju od površnih sudova i jeftinih refleksija, upravo tom svojom dužinom i težinom. Gledajući širinu i raznovrsnost sveta oko sebe, čovek postaje obazriv u zaključcima i izbirljiv u izrazu.¹¹

...Još jedna prilika da se vidi naša ljudska sklonost da govorimo o neobičnim i teško shvatljivim stvarima, kako bismo i sami sebi i drugima izgledali veći i dublji. I sam to činim, mehanički, a u sebi mislim o tome kako ću napisati pismo o putu na Sever, i to neposredno i prosto, bez pomoćnih štampanih vodiča, priručnika i polunaučnih brošura koje nosim u svom putničkom prtljagu, samo po diktatu svojih čula, prosto slikajući i spoljne i unutrašnje događaje, kao što takozvani naivni slikari slikaju pojedine prizore sveta oko sebe.¹²

A svoja nekadašnja putovanja treba zaista čitati i odgonetati kroz sećanja, i to po mogućnosti što starija i dalja. Tako viđena i ispričana, ona nisu sasvim jasna, još manje dokumentovana, ali su utoliko stvarnija i istinitija; pa ako u njima nema mnogo sadržine, znači da je nije ni bilo ili da je nismo umeli da vidimo. Ali u isto vreme znači da nema ni laži, ni praznih i prolaznih dekora ni ukrasa. Čista suština, skelet samo, možda. Malo, ali istina.

Putopis, bar kad je ovakav, i nije drugo nego to. Pisati ga, to znači, otprilike, videti u snu predeo ili grad koji smo nekad davno na javi gledali i doživeli, i već prilično zaboravili, pa taj san onda kratko, a najbolje što se može ispričati ljudima svoga jezika, koji će ga čitati – ako se reše da ga čitaju – mešajući ga sa svojim doživljajima, željama i putovanjima i dodajući mu neizbežno boje i senčenja svog trenutnog raspoloženja.¹³

9 I. ANDRIĆ, *Znakovi pored puta*, str. 243.

10 *Isto*, str. 268.

11 *Isto*, str. 284.

12 I. ANDRIĆ, „Sever“, u: I. ANDRIĆ, *Staze, lica, predeli*, str.117.

13 I. ANDRIĆ, „Dolinom Radike, i dalje“, u: I. ANDRIĆ, *Staze, lica, predeli*, str. 201. – 202.

Iz navedenoga je jasno da Andrić teži putopisu u kojem je priča reducirana, a putopisni subjekt, „njegova moć opažanja i njezino jezično oblikovanje“ i „predmetnost svijeta“¹⁴ – bez „praznih dekora i ukrasa“, svedena na „čistu suštinu“, poetski reducirana – u skladnoj su ravnoteži. Većina njegovih putopisa, bez obzira na vrijeme kada su nastali i na prostor iz kojega su izrasli, kraće su proze u kojima autor donosi tek fragmente s putovanja¹⁵ ili pak slike i dojmove o „stazama i predelima“ kojima je prolazio, o „licima“ koje je susretao; pritom izbjegava dokumentarnost. On ne pripovijeda cjelovite priče o svojim putovanjima; kompozicija njegovih putopisa nije zaokružena, odnosno nije uvjetovana početkom i krajem putovanja; tek se ponekad navodi povod putovanja te pripovijeda o tijeku putovanja (putopis „Utisci iz Staljingrada“, i po dužini i po narativnoj strukturi, u kojoj se sve to obrazlaže, te po naglašenoj dokumentarnosti zapravo je iznimka). Putopisne crtice (i ne samo njih!) Andrić rado završava kratkom, efektnom poantom, kojom se putovanje naglo (kao san) prekida i najavljuje neko novo:

Srećni ste i mirni: u Portugalu ste. Pred vratima čekaju kola koja će vas odvesti iz njega.¹⁶

U visinama se šire prostranstva bele severne svetlosti. Sva su bela, ali svakako drugom belinom i sa nagoveštajima drugih oblika. Sa njima i njihovim odblescima, razlivenim i iskidanim u vodama reka i jezera, čovek bi hteo – ne znajući tačno šta želi ni otkud mu ta želja – da bude blizak i da druguje dugo i prisno, mnogo godina i vekova. A u isto vreme okreće se i, sa ivice ponora nad kojim stoji, brižno traži pogledom tamnozelenkastu, masivnu zgradu hotela, izgublenu u sivom platou, jer od te tačke treba već sutra da počne njegovo vraćanje na Jug.¹⁷

14 Usp. D. DUDA, *n. dj.*, str. 49.

15 Uz naslov putopisa „Portugal, zelena zemlja“ u zagradi stoji dodatak: odlomak putopisa; uz putopis „Sever“: odlomak; uz naslov putopisa „Na Nevskom prospektu“: fragment. Više Andrićevih putopisnih tekstova ostvareno je upravo kao odlomak, kao fragment neke moguće veće cjeline, a i sama njihova struktura zasnovana je na – za Andrićevo pisanje tako svojstvenoj (usp. RADOMAN STANIŠIĆ, „Meditativni fragment kao žanr Andrićeve proze“, *Univerzitetaska riječ*, Književni klub „Vladimir Mijušković“, Nikšić, 1987.) – poetici fragmentarnosti.

16 I. ANDRIĆ, „Portugal, zelena zemlja“, u: I. ANDRIĆ, *Staze, lica, predeli*, str. 112.

17 I. ANDRIĆ, „Zemlja na Severu“, u: I. ANDRIĆ, *Staze, lica, predeli*, str. 127.

Nastojeći čitatelju posredovati svježinu prvih dojmova, sačuvanih kao u snovitu sjećanju, putopisni subjekt tek je diskretno prisutan u vanjskoj događajnosti; ne nameće se ni erudicijom (i ona je diskretna i suptilno ugrađena u tekst); ne dopuštajući da mu „potreba za brbljanjem sve pokvari“, u svojim najboljim putopisima („Portugal, zelena zemlja“, „Španska stvarnost i prvi koraci u njoj“, „Kraj svetlog Ohridskog jezera“, „Dolinom Radike, i dalje“, „Sever“) Andrić kao da doista „predjelu pušta da govori“ – zvukom, slikom i oblikom; povremeno upravo liski raspjevano.

Putopisni subjekt ponekad priča i o sebi – primjerice o svojoj osamljenosti u masi i strahu, u mladenačkome „Pismu iz Krakova“ („1. i 3. maj“); o nekoj jezi, gotovo metafizičkome strahu i panici progovara i u putopisima „Španska stvarnost i prvi koraci u njoj“ te „Sever“ i „Zemlja na Severu“; o fascinaciji morem u nekoliko putopisnih tekstova (najviše u tekstovima „Leteći nad morem“ i „Dolinom Radike, i dalje“) itd. Ipak, subjekt putopisnoga diskursa prvotno je promatrač koji riječju posreduje zapažene slike – o prostoru kojim putuje i ljudima koje susreće. Ali, ne posreduje ih samo kao slike viđene tek vanjskim okom, nego i kao slike viđene unutarnjim okom; zato one često nadvisuju/nadrastaju realnost iz koje su nastale, upravo onako kako Andrić vidi posebnost španjolske stvarnosti:

U toj španskoj stvarnosti i najmanja stvar bi se stidela kad bi služila samo onom cilju kojem ga je praktični život namenio. Tu sve što postoji nastoji stalno da prevaziđe sebe, i sve je nadvisilo svoju vulgarnu namenu, za prst, za podlanicu ili za lakat, ali sve je klisilo u vis. I tu, iznad linije praktičnog života a ipak u organskoj vezi sa njim, stvorilo jedan fantastičan klimat u kom neodređeno mešaju svoje vode java i priviđenje, a najobičnije stvari svakodnevnog života imaju često boju i intezitet sna.¹⁸

Andrić je i u putopisima „pjesnik neprolaznog u prolaznom“¹⁹ – konkretni: prostor, put/staza, putovanje, most i druge ljuske građevine,

18 I. ANDRIĆ, „Španska stvarnost i prvi koraci u njoj“, u: I. ANDRIĆ, *Staze, lica, predeli*, str. 113.

19 Takav odnos između pojavnog, predmetne stvarnosti i njezine metaforičke/simboličke, poetsko-refleksivne nadogradnje jedno je od, kako reče Petar Đadić (slično i drugi), „osnovnih svojstava Andrićevog tvoraštva“: „...Realnost je ono što se zbiva i što postoji, predmeti su

more, tišina, zvuk, svjetlo, tama, nebeski svod... često su u njegovim putopisnim fragmentima sredstva govora o metafizičkome prostoru, putu/putovanju... ili se pak nadaju kao slutnja/čežnja/oćut/riječ metafizičkoga, transcendentnoga. Metafizička dimenzija njegove putopisne proze ne djeluje kao hladnorazumska spekulacija niti kao poetska/artistička igra; ona podsjeća na iskustva kršćanskih mističara i njihovu vječitu, gorljivu čežnju, vječito traganje, vječiti put k Onom koji je bliz a opet stalno izmiče, koji je čovjeku istodobno i imanentan i transcendentan.²⁰ Izdvojimo samo dvije Andrićeve senzacije „neprolaznoga u prolaznome“: staze i more. Staze/putovi kao čovjekov (utabani) trag na zemlji ili graditeljski napor²¹ važan su topos Andrićevih putopisnih zapisa (i ne samo njih) – uz stvarnosne slike staze/puta/putovanja on rado sugerira i njihovu nad-stvarnu dimenziju (poetski najsnažnije u lirskoj meditaciji „Staze“, a takva težnja, iako diskretnija, zamjetna je i u putopisima „Dolinom Radike, i dalje“, „Sever“, „Zemlja na Severu, „Utisci iz Staljingrada“) pa su te konkretne staze/putovi istodobno i simbolične slike čovjekovih, svjesnih ili intuitivnih, napora da nadraste svoju zemaljsku

upotrebna sredstva, dela ljudskih ruku imaju svoj istorijat i svoju namenu, pojedinačni životi svoju hronologiju radosti i patnji. Time nam ovaj pesnik pokazuje da svet jeste najprije ono što jeste. Ali pažljivom čitaocu ne izmiče nemirna slutnja koja otvara okvire prikazanog za onu vrstu mudrosti koja se ne kaže, ali se podrazumeva, za onu vrstu poetskog iskustva koje se ne izlaže, ali vodi nekud iznad reljefa hronologije pojavnog. Ono što iz prikazanih događaja proizilazi, prevazilazeći ih, upravo je ono nejnepretnije, najtiše, najčudljivije, više ćutanje nego reč u Andrićevoj umetnosti...“ („Predgovor“, *Kritičari o Andriću*, priredio Petar Džadžić, Nolit, Beograd, 1962., str. XI.)

20 Takva su iskustva sažeto iskazana možda najpoznatijom rečenicom sv. Augustina iz njegovih *Ispovijesti*: „Nemirno je srce moje dok se ne smiri u tebi, Bože.“

21 Andrić u svojim putopisima, još od „Pisama iz Krakova“, znatnu pozornost posvećuje čovjekovim graditeljskim „tragovima“ uopće; posebno ga privlače arhitektonska zdanja koja zna predočiti kroz karakteristične detalje (primjerice portugalske i španjolske arhitekture), ili pak panoramski (kao Sarajevo u tekstu „Jedan pogled na Sarajevo“, Dubrovnik u tekstu „San o gradu“, turski grad Brusu u tekstu „Na vest da je Brusa izgorela“). Pritom čovjekov graditeljski napor nerijetko doživljava kao težnju za onostranim, kao primjerice španjolske crkve u tekstu „Španska stvarnost i prvi dojmovi u njoj“, ili mostove u lirsko-reflexivnoj prozi „Mostovi“, u kojoj varira jednu od svojih najpoznatijih motivsko-tematskih zaokupljenosti: „Naposletku, sve čim se ovaj naš život kazuje – misli, napori, pogledi, osmesi, reči, uzdasi – sve to teži ka drugoj obali, kojoj se upravlja kao cilju, i na kojoj tek dobiva svoj pravi smisao. Sve to ima nešto da savlada i premosti: nered, smrt ili nesmisao. Jer, sve je prijelaz, most čiji se krajevi gube u beskonačnosti, a prema kom su svi zemni mostovi samo dečije igračke, bleđi simboli. A sva je naša nada s one strane.“ (*Staze, lica, predeli*, str. 14.)

mjeru ne bi li dosegao savršenstvo te njegova životnoga hoda/puta/putovanja do cilja i istine. More je pak slika iz stvarnosti koja daje naslutiti taj cilj/savršenstvo: „Sam izlaz na morsku obalu daje iluziju da putujemo ka savršenstvu.“²² More u putopiscu izaziva radosnu uzbuđenost i laku jezu te „izmiče zemlju ispod [mojih] nogu“, širi u njemu „nerazumljivo ganuće“, ono je simbol i nagovještaj „unutrašnjih okeana“: „To više nije ‘kao vino crveno more’ po kome brode galije i junaci, nego ‘neiscrpn okean ljubavi božije’ čiji je šum čuo jedan isposnik u tišini svoje ćelije.“²³ Takve senzacije mora iznesene su u lirskoj prozi „Leteći nad morem“, u kojoj je putovanje samo povod za meditaciju, a implicate su ugrađene i u neke druge putopisne tekstove („Trenutak u Toploj“, „Dolinom Radike, i dalje“), u kojima se more i njegov beskraj tek sluti ili čezne ili nedostaje:

Ali ono što je glavno i stalno i najznačajnije na ovom drumu, ma kuda on prolazio, to je da svaki vidik sa njega obećava – more. Ne daje ga, ali poigrava njegovom slikom negde u daljini, i kad put pravo ide i kad zao- kreće. I posle svake okuke, svaki novi vidik još sigurnije obećava neko još veličanstvenije more. Tako se vidici smenjuju i obećanja rastu i zru. More se ne ukaže nikad, ali ste ga naslutili i zamislili toliko puta na horizontu da najposle ni sami niste sigurni da li ste putovali sa morem na vidiku ili samo kroz svoj san o moru, koje čeka negde na jugu kao radosno obećanje.

Ili, ko zna da li je to baš i bilo more, istinsko more, ili sam ja u svom mladalačkom zanosu tim imenom nazivao u sebi tu slutnju širine i slobode belog sveta, koja se stalno za onoliko izmiče ispred nas za koliko joj se mi primaknemo, a koja je toga jutra plovila, kao melodija, iznad moje glave, dolinom reke Radike.²⁴

Andrićevi putopisi ne plijene toliko dinamikom kretanja kroz prostor (ponekad, doduše i time – primjerice u kratkom zapisu „Predeli“, pa i u ponekim odlomcima putopisa „Utisci iz Staljingrada“²⁵), koliko snažnim poetskim, često refleksivno-poetskim, slikama koje se nižu jedna

22 I. ANDRIĆ, „Leteći nad morem“, u: I. ANDRIĆ, *Staze, lica, predeli*, str. 10.

23 *Isto*, str. 11.

24 I. ANDRIĆ, „Dolinom Radike, i dalje“, u: I. ANDRIĆ, *Staze, lica, predeli*, str. 204.

25 U kratkome tekstu „Predeli“ Andrić, predočavajući kretanje (vožnju vlakom) kroz prostor, poetski sažeto kontrastira slike planinskoga pejzaža istočne Bosne i ravničarskoga krajolika Srijema i Bačke, a u „Utiscima iz Staljingrada“ donosi impresivan doživljaj leta preko prostranstava ruske stepe i širine Volge.

za drugom (primjerice slike iz Španjolske, s Ohridskoga jezera, iz Počitelja itd.); ponekad su pojedine slike/fragmenti i grafički odvojeni (npr. u putopisu „Kraj svetlog Ohridskog jezera“), ali uvijek zajedno tvore mozaičnu cjelinu, povezanu tematiziranim prostorom i osobnošću putopisnoga subjekta, sklona lirskim zanosima i meditativnosti, istodobno i vrsna objektivnoga promatrača. Andrićevi se putopisi poetički skladno uklapaju u cjelokupno njegovo stvaralaštvo, a po lirsko-meditativnoj sastavnici, pa i poetici fragmentarnosti, najbliži su njegovim mladenačkim lirsko-refleksivnim prozama i *Znakovima pored puta* iz njegove zrelije dobi.

Nisu međutim svi Andrićevi putopisi ostvareni kao poetsko-meditativna proza; u nekima od njih, kao primjerice u putopisima „Kroz Austriju“, „Utisci iz Staljingrada“, „Na Nevskom prospektu“, „Susret u Kini“, primaran je suhoparan publicistički putopisni diskurs. Uostalom, prvotno su ti putopisi i pisani za novine, a pisani su zbog pragmatičnih aktualno političkih razloga, jasno prepoznatljivih vodimo li računa o povijesnoj kontekstualizaciji tih putopisa – tekst „Kroz Austriju“ nastao je tek nekoliko godina nakon raspada austro-ugarske carevine, koju je (i) Andrić, aktivni jugonacionalist, doživljavao i iskusio „velikom tamnicom naroda“ i glavnim nositeljem ratne kataklizme; putopisi iz Sovjetskoga Saveza i Kine (kamo je putovao kao član službenih delegacija) nastali su u socijalističkoj Jugoslaviji, četrdesetih i pedesetih godina prošloga stoljeća. U tim putopisima tek povremeno zaiskri poneka autorova emotivna ili misaona asocijacija ili poetska slika, kakve inače redovito nalazimo u većini Andrićevih putopisa. U „zabilješkama s puta“, „Kroz Austriju“ (*Jugoslavenska njiva*, 1923.) takvih mjesta gotovo i nema; Andrić o Austriji prvih poslijeratnih godina izvješćuje novinarski objektivno, ali bira samo detalje koji upućuju na „raspadanje“ i rasap nekadašnjega moćnog društvenog organizma u svim njegovim sferama – gospodarskim, političkim, društvenim, prosvjetnim: „Kad se veliki društveni organizmi izžive i prežive i nevidljivo slome u sebi, onda se nužno događa da ih njihove institucije, ljudi i stvari još za koji čas nadžive. To je avetinjska egzistencija kojom žive komadići ispresecana reptila: i žive i miču se, ali nemaju učešća u razvoju, i od svih bezbrojnih mogućnosti života za

njih ne postoji nijedna.“²⁶ Kritičke primjedbe o Austriji nisu međutim iznesene izravno, nego su iskazane riječima samih Austrijanaca; tako je i politička averzija spram države u čijim je tamnicama samovao sugerirana tek izborom slike – „komadići ispresecana reptila“ – kojoj se prisposobljuje ta država, a izrečena je, opet posredno, riječima jednoga znanca iz Dalmacije: „...ko nam je vlado sto godina!“²⁷ Ipak, asocirajući – dok je u kavani promatrao propale austrijske činovnike – na Goethea i njegov komentar talijanske sirotinje: „Bože dragi! Baš je čovjek jadna, dobra životinja!“²⁸ na samome kraju putopisa Andrić ublažava prethodne negativne konotacije, ili bar dovodi u sumnju njihovu moralnu opravdanost i humanost: „I sve mislim da li je smisao te rečenice duboko ljudski i samilostan, ili je svirep, natčovečan i nečovečan. I, čas mi se čini prvo, čas drugo.“²⁹

Političko-pragmatična dimenzija Andrićeva putopisanja najsnažnije je došla do izražaja u pretežno dokumentarnome putopisu „Utisci iz Staljingrada“ (1947.), pretrpanu brojčanim podacima i detaljnim opisima razorena grada heroja, prisjećanja na njemačku opsadu, otpor i pobjedu te poletnu obnovu grada, uz povremene pohvale i divljenje sovjetskoj stvarnosti. Iako to nigdje nije izravno rečeno, ipak se u putopisu osjeća autorova svojevrsna distanca, možda i nelagoda, od izravnoga propagandno-političkoga govora – za razliku od uvodnoga dijela putopisa u kojemu autor iznosi svoje snažne dojmove preko poetski oblikovanih slika, u nefikcionalnome, „službenome“ dijelu putopisa on uglavnom „daje riječ“ kojemu od domaćina (vodiču kroz grad, političkomu djelatniku), a autorove pohvale zanosnomu poratnom poletu (u radu, u izgradnji i obnovi) nikada ne prelaze u vulgarno-parolaški govor, nego su iskazane odmjereno (bez meditativno-poetskih uzleta), preko odabranih slika i asocijacija (primjerice pohvala radu iznesena je preko Tolstojeva zapisa, ljubav prema knjizi i prosvjeti preko slike djevojke koja za odmora u parku čita itd.). Političko-propagandna dimenzija, iako u manjoj mjeri, ugrađena je i u Andrićev doživljaj Petrograda/Lenjingrada

26 I. ANDRIĆ, „Kroz Austriju“, u: I. ANDRIĆ, *Staze, lica, predeli*, str. 102. – 103.

27 *Isto*, str. 108.

28 Komentar je preuzet iz Goetheova *Puti po Italiji*.

29 I. ANDRIĆ, „Kroz Austriju“, str. 108.

(„Na Nevskom prospektu“, 1946.); tragovi retorike prilagođene političkomu trenutku zamjetni su i u nekim drugim putopisnim tekstovima koji su nastajali poslije Drugoga svjetskog rata, četrdesetih i pedeset godina (primjerice u „Susretu u Kini“, 1957., pa donekle i u putopisnome zapisu „Na jevrejskom groblju u Sarajevu“, 1954.).

Međutim i u takvim putopisnim zapisima, a još više u onima koji nisu sputani ili pak dodatno opterećeni političkom prilagodbom, Andrić se otkriva kao pisac uvijek otvoren Drugomu i drukčijemu. Promotrimo li njegove putopise s motrišta imagologije,³⁰ posebice autorov odnos prema Drugomu, prema stranim narodima i područjima te prema vlastitomu narodu i području, što je istaknuti dio njihova tematskoga svijeta, zapažamo da su njegove autopredodžbe, što su bliže području i kolektivitetu iz kojega je potekao, više uvjetovane negativnim negoli pozitivnim iskustvom, dok predodžbe o Drugome, o stranim predjelima i narodima nisu bitno uvjetovane takvim iskustvom. U zapisu „Staze“ Andrić negativno iskustvo višegradskoga kraja, u kojem je proveo djetinjstvo, navodi kao uzrok i poticaj otkrivanju nekoga boljega, ljepšeg svijeta: „Tu sam, neuk i slab, bio srećan opojnom srećom do nesvesti, srećan od svega onoga čega tu nema, ne može da bude i nikad neće biti.“³¹ Sâm Andrić u jednome fragmentu *Znakova pored puta* potrebu uljepšavanja Drugoga objašnjava gorkim negativnim iskustvom vlastita kolektiviteta te željom da se nadvlada strah i gađenje nad ljudima s kojima se živi:

Gledajući oko sebe i osećajući na sebi grubost i niskost ljudi sa kojima je prisiljen da živi, on je zamišljao druge sredine i drukčije ljude, čovečne, čestite, dosledne, učtive i čiste, i suprotstavljao ih kao protivotrov ovima oko sebe. Ukratko, nagon samoobrane terao ga je da ulepšava druge ljude drugih krajeva i da bar tamo zamišlja čoveka dobrim i lepim, da bi se i tako branio od straha i gnušanja kojim su ga ispunjavali ovi oko njega.³²

30 Kako imagologija istražuje iskustvo stranoga i vlastitoga u književnosti, odnosno predodžbe o stranim narodima i područjima (heteropredodžbe) te o vlastitome narodu i područjima (autopredodžbe) /usp. DAVOR DUKIĆ, „Predgovor: O imagologiji“, *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, priredili: Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 8. – 9./, Andrićevi putopisi, kao i putopisi uopće, zahvalna su građa za takvo istraživanje.

31 I. ANDRIĆ, „Staze“, str. 15. – 16.

32 I. ANDRIĆ, *Znakovi pored puta*, str. 401.

Zamjetno je da, možda upravo zbog negativnoga iskustva vlastitoga okružja, u Andrićevoj putopisnoj prozi rijetko progovara rodoljublje i domoljublje putopisnoga subjekta. Rodoljubnim osjećajem snažnije su prožeta tek njegova mladenačka „Pisma iz Krakova“ te putopisni zapisi „Kraj svetlog Ohridskog jezera“, „Dolinom Radike, i dalje“, „O letovanju u Sloveniji“. U pismu iz Krakova naslovljenu „1. i 3. maj“ njegovo rodoljublje progovara kroz „teške opservacije o njima, o sebi i o svojim“ – u tadašnjoj poljskoj stvarnosti, u svečarskome/manifestacijskome katolicizmu i domoljublju, političkome gnjevu i potištenosti, prepoznaje sličnosti s domovinskom zbiljnosti:

Teško je nama, strancima, koji ne možemo ni u svojoj zemlji da živimo ni u tuđoj da se obiknemo. Ne htjedosmo sa svojim da dijelimo nevesele svečanosti ni neplodne žalosti i bismo izručeni tuđincima. Oni slave svoje svečanosti, a ja moram da se prilagođujem i navlačim prazničku masku i da, ulazeći i sam u njina raspoloženja, pravim teške opservacije o njima, o sebi i o svojim.³³

Oni koje u ovome tekstu naziva „svojima“ evidentno su vezani za katoličanstvo i neimenovani, ali prepoznatljivi, hrvatski kolektivitet, iz kojih nosi negativna iskustva; ipak u autoru „Pisama iz Krakova“ (primjerice u pismu „Šetnje“), ma koliko bio kritičan prema katoličanstvu i kulturi iz koje potječe, zatreperi pokoja lirska žica, dotaknuta prisnim osjećajem povezanosti:

Ovdje ima mnogo crkvi, mnogo procesija, mnogo katolika, malo katolicizma. Njin je katolicizam snužden, sa simbolima ne rijetko ružnim, ali jučer sam ga našao slučajno – kao što se sve lijepo nalazi – katolicizam, kao najljepši Viznerov stih, kao sedef, zlato, kao smiješak u jutro. Prolazeći ispred malene crkve Sv. Križa čuo sam čelo i svratio se. Ta crkva je malo arhitektonsko čudo, jer cijela kupola počiva na jednom jedinom stupu, u sredini. Zidovi bijeli i po njima izbljedjele slike koje je zgriješio nepoznat slikar, neka mu Bog sudi po djelima njegovim. Ali muzika. Dubok i mračan ton orgulja, a onda po njemu kao po teškoj tamnoj svili počinje da veze čelo: molitveni šapat u sklopljene ruke od kog

33 I. ANDRIĆ, „1. i 3. maj“, u: I. ANDRIĆ, *Staze, lica, predeli*, str. 86.

biva – kao od suza – lakše, prebijelo tijelo Hristovo u ranama, punački obrazi anđela, koludrica s nemirnom sjenkom od bijelih zavjesa na licu.³⁴

Takav dvostruki odnos prema katoličanstvu vidljiv je i u kasnijem Andrićevu putopisu „Španska stvarnost i prvi koraci u njoj“ (1934.) – s jedne strane nelagoda, pa i odbojnost prema vanjskomu, prema (kako ih putopisni subjekt doživljava) glomaznim, nezgrapnim crkvama; s druge strane privlačnost katoličke duhovnosti i njezina mističnog stremljenja prema uvijek višemu, prema transcendentnomu/Transcendentnomu.

Sličan je i Andrićev odnos prema Bosni, prostoru iz kojega je potekao – on se primjerice divi arhitekturi Sarajeva i muslimanskim grobljima („Jedan pogled na Sarajevo“, „Na jevrejskom groblju u Sarajevu“), piše o bosanskome i hercegovačkome krajoliku („Predeli“, „Na kamenu, u Počitelju“), ali se pritom ne osjeća njegova domoljubna sraslost s tim prostorom niti pozitivna emocionalna bliskost s njim;³⁵ druga područja uvijek mu se čine privlačnijima (ne samo u zapisu „Staze“). Andrićevo domoljublje snažnije progovara kada je vezano za područje šire od Bosne – za područje obuhvaćeno onodobnim jugoslavenskim granicama, posebice za područje uz more te za slovensko i makedonsko područje. Doživljaj mora, kao što je već istaknuto, uvijek prate snažne fascinacije, a Ohridsko jezero i slovenski predjeli prikazani su gotovo romantičarski, kao ostvarene slike iz snova, kao idilični arkadijski prostori sklada, i čovjeka i njegova prirodnoga i graditeljskoga okoliša („Kraj svetlog Ohridskog jezera“; „Dolinom Radike, i dalje“; „O letovanju u Sloveniji“), tako da se Andrićev doživljaj i predodžbe toga dijela „šire domovine“ doimaju kao svojevrsna utopijska alternativa³⁶ „užoj domovini“:

34 I. ANDRIĆ, „Šetnje“, u: I. ANDRIĆ, *Staze, lica, predeli*, str. 98.

35 U nekoliko tekstova uvrštenih u knjigu *Staze, lica, predeli* („U ulici Danila Ilića“, „Učitelj Ljubomir“, „Gospođica Adelina Irbi“, „Raja u starom Sarajevu“) Andrić pokazuje emocionalnu bliskost i povezanost sa srpskim narodom i pravoslavljem, ali ti tekstovi nisu putopijsnoga karaktera.

36 Sudeći prema zapisu u *Znakovima pored puta*, Andrić je bio svjestan utopijske alternative: „Nezadovoljni sobom i prilikama u svojoj zemlji, mi često hvalimo druge zemlje i narode, stvaramo od njih nedostižne uzore. Pri tom i preterujemo, hvaleći ih više nego što zaslužuju i pripisujući im svojstva i odlike koje nemaju. Tako da sve to što govorimo odgovara manje stvarnoj slici dotične zemlje, a više idealisanom liku naše otadžbine, kakvim bismo hteli da je vidimo.“ (I. ANDRIĆ, *Znakovi pored puta*, str. 135.)

To su zelenila, hladovine i virovi kakvih malo ima i kakvi se javljaju, valjda, samo u grozničavim snovima onih koji u pustinji ginu od žeđi i vreline. Uopšte, u ovom kraju ima mnogo boja i oblika koji čoveka navode na misao da to nije obična zemlja, nego ostvaren san u kom se slutnje obistinjuju i želje same od sebe ispunjavaju, ma koliko smele i neverovatne bile. To je stoga što se predmeti i oblici, koje ovde obuhvatamo pogledom, u našim mislima odmah vezuju za druge stvari i pojave koje bi trebalo da ih dopunjuju i usavršavaju u nekom idealnom pejzažu. A ovaj predeo je toliko bogat, raznolik (i skladan u svojoj raznolikosti) da se sve naše pomisli i želje u vezi sa njim već posle nekoliko trenutaka pokazuju kao tačne i ostvarljive.³⁷

U njegovu pak predočavanju još daljih, prekograničnih stranih naroda i područja nema međutim utopijske dimenzije.³⁸ Dok su njegove „širedomovinske“, jugoslavenske putopisne „utopije“ prožete romantičnim domoljubljem i humanizmom koji izrasta iz idealizirane slike (lišene negativnih zapažanja³⁹), njegove heteropredodžbe karakteriziraju objektivna zapažanja o području i kudikamo realniji humanizam, koji izrasta iz poštovanja prema Drugomu i onda kada se zapažaju njegove manje lijepe strane. Svjedoče o tome primjerice njegova zapažanja o Poljacima, Austrijancima, Portugalcima, Rusima i Kinezima. Zadržimo se

37 I. ANDRIĆ, „Dolinom Radike, i dalje“, str. 202. – 203.

38 Imagozi obično govore o trima temeljnim stavovima koji određuju predodžbu o Drugome: „maniji“ – strana kulturna stvarnost smatra se potpuno superiornom nacionalnoj, izvornoj kulturi; uglavnom se objašnjava sviješću o nedostatku u izvornoj kulturi; „fobiji“ – strana kulturna stvarnost drži se inferiornom i negativnom u odnosu prema izvornoj kulturi; „filiji“ – strana kulturna stvarnost smatra se pozitivnom i ima svoje mjesto u kulturi koja je prihvaća i koja i sebe smatra pozitivnom. (Usp. DANIEL-HENRI PAGEAUX, „Od kulturnog imaginarija do imaginarnog“, *Kako vidimo strane zemlje...*, str. 142. – 144.). Prvi stav zna rezultirati utopijskom slikom „kada skrene prema drugosti, predstavljajući drugost kao alternativno društvo, bogato potencijalima koje grupa potiskuje“ (JEAN-MARC MOURA, „Kulturna imagologija: pokušaj povijesne i kritičke sinteze“, *Kako vidimo strane zemlje...*, str. 163.). Andrićevim putopisne slike o Drugome (drugome kolektivitetu, kulturi, području) djelomice su određene negativnim iskustvom vlastita identiteta i sviješću o nedostatku u vlastitoj kulturi, konfesiji, kolektivitetu, pa i području, ali ipak njegove predodžbe o Drugome nisu iskrivljene, nisu uljepšane slike tuđe stvarnosti i ne poprimaju utopijski karakter. U njegovim heteropredodžbama nisu zamjetni tragovi drugoga temeljnog stava, fobije, dok je treći, filija (iako ne u idealnoj ravnoteži, ali ipak) bitno ugrađen u predočavanje Drugoga.

39 Indikativno je da ni u njegovim putopisima o Sovjetskome Savezu i Kini, zemljama u koje je putovao kao član službene delegacije socijalističke Jugoslavije, nema slika u kojima bi govorio o kakvim negativnim zapažanjima, ali te krajeve ipak ne prikazuje kao romantičnu idilu.

samo na nekoliko slika kojima karakterizira Portugalce; on vidi njihove i dobre i loše strane, objektivno zapaža (bolje: bira među zapaženim slikama), ali dopušta i svojim nutarnjim zanosima da progovore:

Slaba kafa, topla mineralna voda, nesporednosti kod plaćanja i mijenjanja novca. Ali neobično mirni i učtivi carinski činovnici, koji navuku bijele rukavice dok vrše pregled putničkog prtljaga.⁴⁰

Lisabon. Nemirna varoš na vulkanskom tlu. Nigdje na svijetu nisu ljudi mirniji i učtiviji kad govorite s njima pojedinačno, a svi ti mirni i učtivi ljudi zajedno stvaraju nepodnošljivu buku od koje ne možete da spavate.⁴¹

Ko rano rani – biće u Lisabonu nagrađen jedinstvenim prizorom: ribarske žene koje nose ribu u širokim pletenim korpama sa pristaništa u varoš. Savršena ravnoteža njihovih tijela i tereta koji nose, nasmijano lice, raspjevana usta, toj povorci žena koje rade daju izgled ne neke nužde i rabote, nego nečeg bahantskog i svečanog. U grupama, one ćeretaju putem i nose svoj teret na glavi kao neki ukras, i podržavaju ga grudima, kukovima i bosim preplanulim nogama. Jedna je išla osamljena – ko zna kakva je njena muka! – i pjevala sredinom ulice, zaneseno. Pratio sam je dugo očima. Od pjesme sam razabrao samo dvije riječi iz refrena i zapretao ih kao čobanin vatru, od straha da ih ne zaboravim. I sad čuvam te dvije riječi. I kad god ih izazovem u sjećanju, kao da sastavim suprotne krajeve električne žice, plane u meni melodija tuđe zemlje, ljeta, mora i prostog veselja.⁴²

Pred bogatstvom Drugoga (i naroda, i kultura, i područja), „gledajući širinu i raznovrsnost sveta oko sebe“, Andrić je doista, baš kao što sâm reče, nastojao biti „obazriv u zaključcima i izbirljiv u izrazu“ te pred Drugim zastati s poštovanjem – i onda kada se divi, i kada se čudi, i kada zapaža negativnosti, i kada ne razumije. Njegove putopisne predodžbe stranih/drugih kolektiviteta i kultura (pa i područja) gotovo su redovito praćene razumijevanjem i odmjerenošću, pa i oprezom pri ocjenjivanju⁴³ te poštovanjem dostojanstva Drugoga i drukčijega – poznatoga i manje poznatoga i nepoznatoga: čovjeka, kulture, prirode. To poštova-

40 I. ANDRIĆ, „Portugal, zelena zemlja“, str. 109.

41 *Isto*, str. 110.

42 *N. mj.*

43 U putopisima Andrić je doista (diplomatski) oprezan; njegovi sudovi i predodžbe Drugoga u njima nikada nisu oštri niti izrazito negativni, za razliku od nekih njegovih primjedaba, primjerice o Španjolcima, u *Znakovima pored puta*.

nje posebice dolazi do izražaja u Andrićevu stavu „vječitoga početnika“ u susretu s nepoznatim (na primjer on Sjever doživljava kao „stran rukopis koji tek treba da naučim i čitam“) i u njegovoj otvorenosti da u nepoznatome uoči poznato, posebice da prepozna ono što je zajedničko svim ljudima:

Taj mučni osećaj nepotpuno utoljene žeđi prati često čoveka na putu po krajevima koji su mu svojom istorijom i svojim načinom života tako daleki da predstavljaju za njega ne drugu zemlju nego drugi svet. Tu se čovek stalno pita: na čemu počiva ovo što zadivljen gledam, koji je smisao ovih navika i običaja i drevnih težnja što se stalno naslućuju iz pogleda i pokreta živih ljudi, kao i iz svakog komadića tesnog kamena, ispisane svile ili hartije? Odgovora, jasnog odgovora nema. Odlazimo dirnuti, ponoseni, ali obogaćeni samo slutnjama i naslućivanjima.

Ali biva i to da pred nama iskrsne odjednom jasan odgovor na neko od tih pitanja; i to blagodareći ne toliko našem znanju koliko slučaju ili, još češće, pomoći i savršenoj predusretljivosti naših kineskih domaćina. Tada se dešava da odjednom prodremo u ljuski smisao onoga što je kao nemušta lepota dotle plenilo naš vid.

To je uvek dragocen trenutak velikog duhovnog zadovoljstva koje je kao neka nagrada za sve one „posne“ i „žedne“ časove nesnalaženja i lutanja. Jer meni je odavno jasno da čovek zbog takvih trenutaka putuje po tuđim zemljama, i da, lomeći se svetom, obijajući pragove muzeja i zagledajući lica ljudi i fasade kuća, traži u stvari samo jedno: ono što je u beskrajnoj raznolikosti i prividnoj suprotnosti oblika, zajedničko svim ljudima svih vremena i svih geografskih širina.

To su trenuci punog razumevanja, kad nas nova i nepoznata sredina odjednom iznenadi nečim poznatim, i omogući nam da osetimo prisnu bliskost i veliku zajednicu ljudskog postojanja na zemlji...⁴⁴

Jedna od općih crta gotovo svih Andrićevih putopisnih zapisa jest upravo ta njegova prisna bliskost s čovjekom, ma kojim krajem putovao, i sklonost k zapažanju ljepote ljudskoga postojanja, kao dijela one sveopće ljepote svega stvorenoga koja ga je – kao što je rečeno na početku izlaganja – „ne bi li utažio žeđ za lepotom i savršenstvom“, vodila na staze što otkrivaju uvijek nova „lica i predele“. To je – kako se može doznati iz njegove meditativne proze *Znakovi pored puta* (ili pak iz ranijega zapisa „Staze“) – osnovna (implicitna) motivacija svih njegovih putovanja

44 I. ANDRIĆ, „Susret u Kini“, u: I. ANDRIĆ, *Staze, lica, predele*, str. 76. – 77.

i putopisnih fragmenata koji se (promatramo li ih u širem kontekstu) nadaju kao slike autorova životnoga puta i težnje da se dosegnu ljepota i savršenstvo. Kada pak, osjećajući da ga „lutalačka mladost“ iznevjerava te bliže suočen s neminovnosti smrti, u starijoj dobi rezignirano posustane u lutalačkome traganju za ljepotom i savršenstvom koje bi trebao doseći u nekim drugim, dalekim prostorima, a sigurno i vođen mudročću što po iskustvu dolazi, zapitat će se i o (be)smislu putovanja: „Putovanja? Čemu? Zašto tražiti tuđa lica i nove predele da iz njih, kao iz razasutih slova, slažem uvek isti odgovor na uvek ista pitanja. Zar nije bolje ostati kod kuće, bolje i dostojnije. Smrt će doći i tamo.“⁴⁵ U lirskoj meditaciji „Staze“ – ključnome/okvirnome tekstu kojim se mogu tumačiti/obuhvatiti svi Andrićevi putopisi – slična razmišljanja o besmislenosti (zemaljskih) putovanja, i svih bježanja od kuće, od „tvrde, uboge višegradske staze“, od boli i stradanja na njoj, poantirana su, za njegove putopisne meditacije (i ne samo za njih!) karakterističnim, osmišljavajućim transcendentnim „ciljem i istinom“ te univerzalnom životnom mudrosti zasnovanom na spoznaji da do „cilja i istine“ čovjeku valja prihvatiti, valja „preći suđenu dužinu višegradske staze“:

U trenucima kad me zamario i trovao svet u kom sam po zlu slučaju živio i čudom se održavao u životu, kad se mračio vidik i kolebao pravac, ja sam tada pobožno prostirao preda se, kao vernik molitveni ćilim, tvrdu, ubogu, uzvišenu višegradsku stazu koja leći svaku bol i potire svako stradanje, jer ih sve sadrži u sebi i sve redom nadvisuje. Tako, po nekoliko puta u danu, koristeći svako zatišje u životu oko sebe, svaki predah u razgovoru, ja sam prelazio po jedan deo toga puta sa kojeg nikada nije ni trebalo silaziti. I tako ću do kraja života, neviđeno i potajno, ipak preći suđenu dužinu višegradske staze, gde nestaje puteva i bespuća, gde nema više hoda ni napora, gde će se svi zemaljski drumovi smrsiti u besmisleno klupko i sagoreti, kao iskra spasenja, u našim očima koje se i same gase, jer su nas dovele do cilja i istine.⁴⁶

Metaforička/simbolička/metafizička dimenzija Andrićevih refleksija o tragalačkim razlozima i smislu/besmislu putovanja od svoga k Drugomu daje njegovim putopisnim tekstovima dublji, univerzalni smisao,

45 I. ANDRIĆ, *Znakovi pored puta*, str. 91.

46 I. ANDRIĆ, „Staze“, str. 16.

a biografski kontekstualizirane, takve refleksije na svojevrsan način pojašnjavaju, čine razumljivijim i njegova umjetnička i životna traganja uopće, posebice njegov iskorak iz vlastitoga (kolektivnoga) identiteta prema – očekivano boljemu, ljepšemu, savršenijemu – Drugomu. Pitanje je li u takve refleksije uključena i (iskustvom Drugoga potaknuta) zapitanost o smislu/besmislu i takva iskoraka, ovdje se ostavlja otvorenim.

Izvori i literatura

- ANDRIĆ, IVO, *Staze, lica, predeli*, Sabrana djela Ive Andrića, knjiga deseta, Svjetlost – Sarajevo, Mladost – Zagreb, Prosveta – Beograd, Državna založba Slovenije – Ljubljana, Mislal – Skopje, Sarajevo, 1963. / Sabrana djela Ive Andrića, knjiga deseta, dopunjeno izdanje, Svjetlost – Sarajevo, Mladost – Zagreb, Prosveta – Beograd, Državna založba Slovenije – Ljubljana, Mislal – Skopje, Sarajevo, 1981.
- ANDRIĆ, IVO, *Znakovi pored puta*, Sabrana djela Ive Andrića, knj. 14, Svjetlost – Sarajevo, Mladost – Zagreb, Prosveta – Beograd, Državna založba Slovenije – Ljubljana, Mislal – Skopje, Sarajevo, 1976.
- *Ivo Andrić*, ur. Vojislav Đurić, Institut za teoriju književnosti i umetnosti, Beograd, 1962.
- *Ivo Andrić u svjetlu kritike*, ur. Branko Milanović, Svjetlost, Sarajevo, 1977.
- SVETI AUGUSTIN, *Ispovijesti*, Verbum, Split, 2010.
- BREŠIĆ, VINKO, *Hrvatski putopisi*, Naklada DiVič, Zagreb, 1997.
- DUDA, DEAN, *Priča i putovanje: hrvatski romantičarski putopisi kao pripovjedni žanr*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
- DUKIĆ, DAVOR, „Predgovor: O imagologiji“, *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, prir. Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 5. – 22.

-
- DŽADŽIĆ, PETAR, „Predgovor“, *Kritičari o Andriću*, prir. Petar Džadžić, Nolit, Beograd, 1962., str. IX. – XLIV.
 - *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, prir. Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, Srednja Europa, Zagreb, 2009.
 - *Kritičari o Andriću*, ur. Petar Džadžić, Nolit, Beograd, 1962.
 - JELČIĆ, DUBRAVKO, *Riječ po riječ*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989.
 - MARINKOVIĆ, DUŠKO, *Rano djelo Ive Andrića*, HFD, Zagreb, 1984.
 - MOURA, JEAN-MARC, „Kulturna imagologija: pokušaj povijesne i kritičke sinteze“, *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, prir. Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 151. – 168.
 - PAGEAUX, DANIEL-HENRI, „Od kulturnoga imaginarija do imaginarnog“, *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, prir. Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 125. – 150.
 - STANIŠIĆ, RADOMAN, *Meditativni fragment kao žanr Andrićeve proze*, Univerzitetaska riječ, Književni klub „Vladimir Mijušković“, Nikšić, 1987.
 - VUČKOVIĆ, RADOVAN, *Velika sinteza*, Svjetlost, Sarajevo, 1974.
 - *Ivo Andrić i njegovo djelo*, zbornik radova, ur. Šimun Musa, Pedagoški fakultet, Mostar, 2003.

ZVJEZDANA RADOS

TRAVELOGUE-FRAGMENTS OF IVO ANDRIĆ

Abstract

This work, from a position of poetics and imagology, analyzes travel prose of Ivo Andrić, mainly collected in the book *Staze, lica, predeli / Runs, faces, landscapes* (1963, enlarged edition 1981), and published in periodicals since 1914 to mid-sixties of the last century. The poetic and meditative component of Andrić's travelogues and their pronounced fragmentation are especially under consideration. On the other hand, attention is directed toward the documentary-publishing and political-pragmatic dimension of that prose; toward self-images and hetero-images in it, too. Stylistic and poetic intimacy between Andrić's travelogues and his youthful lyric-reflective prose and later *Znakovi pored puta / Sings along the road* is observed on the basis of such considerations, including his creativity in general, while analysis of self-images and hetero-images places his travel prose into the biographical context.

Key words: Ivo Andrić, travelogue, lyric-reflective prose, poetics of fragmentation, imagology